ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Полторак, А. И. Нюрнбергският епилог. София, 1985 г. Преводач Магдалена Атанасова.
2. Семерджиев, Стефан. Луфтвафе. Възход и крах. София, 2000 г.
3. Скорцени, Ото. Диверсант. София, 2007 г. Прев. Венета Георгиева и Ленко Веселинов.
4. Шпеер, Алберт. Третият райх отвътре. Том 2. София, 2020 г. Прев. Галина Лозанова и Николай Вуков.
5. Michaelis, prof. doctor Herbert. Der 2 Weltkrieg. Gutersloh, 1968.

СПОМЕНИТЕ НА ТОДОР ЗВЕЗДОВ ЗА ПЪРВОТО УЧАСТИЕ НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ НА ПЛОВДИВСКИЯ ПАНАИР

Станимир Звездов

Тодор Звездов (1915 - 2002) е от изявените фигури на комунистическото движение в Пловдив и региона преди и след 9 септември 1944 година. Родът му произхожда от село Бугариево, Солунския край. След края на Междусъюзническата война България губи тази територия и родителите му са принудени да напуснат това чисто българско село, като се заселват в Беломорска Тракия, в село Ясъкьой. След края на Първата световна война България губи и този излаз на Егейско море и Тодор Звездов със семейството си е принуден да понесе отново бежанските тегоби, като напуска селото отправяйки се към България. Първоначално за кратко се заселват в Хасково, а след това за постоянно в Пловдив. В гимназията се включва в РМС (Работнически младежки съюз). Заради тази си дейност той е изключен от училището. През 1934 година за кратко работи в тютюневите складове в Пловдив, след което от 1943 година започва работа в районният комитет на партията до 1948 година. През 1943 година за няколко месеца е партизанин в чета "Петър Ченгелов" от отряд "Антон Иванов", след което е върнат да участва в организационната работа на БРП (к) в Пловдив. Определен е и за един от редакторите на нелегалния областен вестник "Отечествен глас". След 9 септември 1944 година и идването на БРП(к) на власт той заема множество постове в Пловдив:

- 1949 година – инструктор в Централния комитет на БКП.
- 1950 година – секретар на Градския комитет - Пловдив.
- 1951 година – политически инспектор в Централния комитет на БКП.

През 1948 година е изпратен на обучение в Партийната школа към ЦК на БКП в София.

Върхът на политическата му кариера е издигането му през 1954 година за Първи секретар на Окръжния комитет на БКП – Пловдив, пост който той заема до 1962 година. Тогава Пловдивска област е най-голямата в България включваща 11 околии: Пловдивска градска, Пловдивска

селска, Пазаджишка, Панагюрска, Пещерска, Велинградска, Асеновградска, Смолянска, Девинска, Първомайска и Карловска. Докато заема този пост той има възможност да участва в българската делегация изпратена да присъства в Москва на XX Конгрес на КПСС през 1956 година, заедно с Вълко Червенков, Антон Югов, Райко Дамянов и Димитър Ганев. След 1962 година той заема поста директор на Стъкларския завод в Пловдив до 1964 година. През 70-те години на XX век той е репресиран от комунистическите власти. Поканен през 1972 година на рождения ден на дългогодишния председател на ТКЗС в село Първенец, Пловдивско Тодор Кордовски, с който са приятели, дни след това той е арестуван с обвинение, че са обсъждали с другите присъстващи в негативен план дейността на партията и Тодор Живков. Изселен е в село Беловец, Разградско. Позволено му е да се върне в Пловдив едва през 1977 година[1].

Пловдивският панаир от първото си изложение през 1892 година до 30-те години на XX век бележи ръст, като от национален той постепенно се превръща в международен панаир[2]. В тази връзка са интересни и спомените на Тодор Звездов за първото участие на Съветския съюз през 1940 година. В настоящата статия ще бъдат публикувани за пръв път в непроменен вид, тези спомени, както се съдържат в Държавен архив - Пловдив:

ЗА ПЪРВОТО УЧАСТИЕ НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ НА ПЛОВДИВСКИЯ ПАНАИР

На 29 април 1940 година на Пловдивския международен мострен панаир за пръв път участвува Съветския съюз. Съветската палата беше на бул. "Васил Априлов" в близост до днешното кино "Гео Милев". Това беше важно присъствие на съветската страна у нас в един момент, когато вече бушуваше Втората световна война. Времето беше тревожно. Въпросът бе – България накъде? В такова време никак не бе маловажно да се види накъде клонят настроенията и чувствата на хората.

Още преди откриването на панаира градът трупнеше в очакване и възбуда. За кратко време предпанаирната треска обхвана целия град.

Печатът съобщи за участието на Съветския съюз.

Български държавни железници обявиха, че пътуването до Пловдив ще бъде със 70 на сто намаление.

1. Тодор Звездов – Неподправени спомени, II част, След победата (Непубликувани спомени) – В: ДА – Пловдив, ф. 2207, оп. 1, а. ед. 19, л. 1 – 249; Тодор Звездов - Идеи и илюзии. Политическа изповед, 1994, с. 5 – 110; Тодор Звездов - Житие и размисъл. Мемоари, 1995, с. 5-102.
2. Стефан Шивачев - Пловдив – панаирният център на България – В: Панаири, пазари, тържища в българските земи, 2004, с. 253 - 261.

Пловдивският драматичен театър усилено подготвяше премиера на съветската комедия "Пътят на цветята" от Валентин Катаев с участието на едни от най-добрите артисти като Л. Бобчевски, Елена Храмова, Р. Хераковнч, С. Ликоманова. Режисьор на постановката е известния вече Христо Цанков.

Около ателието на Гео Мирчев, нает от художника на съветската палата Цанко Лавренов, постоянно се навъртат любопитни граждани и агенти.

Но когато едрите и "опасни" червени букви – СССР бяха измайсторени от дърводелеца К. Чичанов и изложени на открито да съхнат от червената боя, гражданите не можеха вече да скрият възторга си. Без ничий призив, те се събираха, сочеха с пръст към буквите, ръкопляскаха.

Скоро след това се появи и красиво изписания от Цанко Лавренов лозунг "Пролетарий от всички страни съединявайте се".

Преди за написването по стените на такива лозунги, обикновено нощно време колко хора бяха бити в полицейските участъци, а сега свободно се появиха в града посред бял ден!...

Властите побързаха да се намесят. Не друг а лично кмета на града незабавно се отзова при художника:

- Лавренов, казал повелително кмета – този пропаганден лозунг веднага трябва да се махне. Няма да позволим да се прави болшевишка пропаганда!

Цанко Лавренов спокойно му отговаря:

- Този лозунг не може да бъде премахнат, господин Малчев, защото той е официалният девиз на Съветския съюз![3]

Естествено, срещу това той не е могъл да отговори нищо сериозно и си отишъл.

Когато бяха разковани двата сандъка с червените знамена на Съветските републики работниците от палатата повдигнаха плата на знамената и ги целунаха.

Големите бюстове на Ленин и Сталин от далече привличаха погледите на работници и граждани покрай палатата.

Особено интересно и показателно е самото официално откриване на панаира. То става пред Търговската гимназия (днес – Икономически техникум).

Речи произнасят Министър-председателя на България – Богдан Филов и министъра на търговията – Славчо Загоров.

Публиката е хайлайфа на града и строени ученици.

3. ДА – Пловдив, ф. 2207, оп. 1, а. ед. 18, л. 1.

Народът е пред съветската палата.

Това вбеси официалните лица, които набързо минаха през съветската палата и заминаха. Ние това чакахме. Народът като порой нахлу в палатата. Нашата работа започна.

Групата, която трябваше да работи в съветската палата, отдавна бе определена от Окръжния комитет на партията. Те бяха: Елена Балканджиева, Райна Георгиева, Вася Димитрова (Попова), Георги Катанов, Димитър Петров (Фантето) и аз. Това съм запомнил.

Следователно, имах възможност да работя в съветската изложбена палата. Работата ми в нея бе уредена формално чрез българо-съветското дружество. Тогава бях член на районния комитет на партията. Партийното поръчение беше (?) да улесняваме посетителите, да ги снабдяваме със съветска литература и особено със специалните издания във връзка с панаира, нещо като рекламни издания, по-точно пропагандни свитъци, диаграми, листовки. Целта беше по възможност повече хора да получат съветски печатни материали. А около експонатите трябваше да се разгърне убедителна лична агитация за делото на социализма, за политиката на Съветския съюз.

Бях на дясната страна в изложбената зала. В дъното имаше голямо платно, което представяше памукокомбайн, който бере памук.

Като се съберат достатъчно хора започвам да обяснявам как работи машината, колко души замества и т. н. После ще им обясня, че машината работи с вакуум и изсмуква само узрелите памуци, които лесно се отделят от своите чашки. Окото може да се излъже, ръката може да се умори, но машината – никога! Тя равномерно и безпогрешно бере…

(?) и чувствувам, че ефектът е голям. То личи по очите. По усмивките на лицата. Веднага използувам този момент и като агитатор слагам от себе си един капак:

"Разбира се, комбайнът не може да работи в малките частни стопанства[4], каквито са у нас. Машината иска простор, иска кооперативни блокове като в Съветския съюз!"

След това ще мине полицейският агент и ще ми каже:

- Като си отидат болшевиките ще видиш ти нашият комбайн в полицията. Не в просторните колхозни блокове, а в тесните кауши на подземието в "Обществената безопастност".

На другата страна Димитър Петров (Фантето по прякор) старият мой другар от гимназията още обясняваше един гипсов макет, представляващ проект на Двореца на съветите. С такъв ентусиазъм и увлечение говореше, че посетителите повече в него се взираха, отколкото в макета.

4. ДА – Пловдив, ф. 2207, оп. 1, а. ед. 18, л. 2.

Между впрочем, имах поръчението на комисаря на палатата – инж. Конев, да чета книгата за впечатленията и при по-интересни случаи да му докладвам. За книгата се грижеше Елена Балканджиева. Мога да отбележа, че почти всички, които се бяха престрашили да впишат впечатленията си, завършваха с думите - "Страната, която показва пътя на останалото човечество" или "Предайте братски привет на великата славянска страна!". И други изказани впечатления все в този дух.

Имаше и такива посетители, които ме вземаха за съветски човек и ми пъхаха в ръката скришом, за да не се забележи от чуждо око разни бележки и писъмца в съвсем революционен дух като се подписваха дори с фамилното си име и оставяха точния си адрес.

Най-инетересно, обаче, ми се видя, когато дойде един свещеник. Внимателно и продължително разгледа изложбата, захласна се по агитационното слово на Димитър Петров и се запъти към масата, където бе поставена книгата за впечатления. Бавно се намести на стола, извади калема, поседя, помисли малко и започна да пише. За пръв път поп сяда да пише. Любопитно ми стана да видя какво е написал. Запомнил съм заключението – "Много съм слушал, много са ми разправяли, много са ме лъгали. Дойдох, видях и се уверих. Христос възкресе, истина възкресе!".

Когато прочетох написаното от свещеника на инж. Конев и Екименко, отговорници на изложбената палата, те се усмихнаха: "Очень интересно, молодец. Лучше всех!"…

С не по-малка сила беше изразено отношението и ентусиазмът на народните маси към Съветския съюз вечер при прожектирането на съветските филми. Това ставаше на открито пред съветската палата. Може би цялото население на Кичук париж, Борислав, Сарай-кърa, Хр. Ботев, Католишката махала, та чак от Кършияка се стичаше пред палатата. Народната парола беше – Русия е дошла тук, та ние ли няма да отидем! И отиваха масово. Зелената площ пред палатата беше оградена с тел. Стражари обикаляха на коне. Агентите шареха и слухтяха, но нищо не бе в състояние да отклони народния поток и възторга на трудовите хора. Бодливата тел беше[5] прегазена, а от горката тревица нищо не остана. Нямаше столове, нито пейки. От страни мъчно се гледаше, но хората стояха и гледаха. Нека да видят враговете, че очите на народа са обърнати към Русия, към съветската страна, а не към фашистка Германия! По-блестяща манифестация на любов, признателност и солидарност със Съветския съюз ед-

5. ДА – Пловдив, ф. 2207, оп. 1, а. ед. 18, л. 3.

ва ли можеше да бъде проявена по друг повод тогава.

Само след една година фашистка Германия нападна съветската страна. И ако българските управници не изпратиха войска срещу съветите и (?) хиляди жертви и позора да водим братоубийствена война, то това не е защото не желаеха, а защото не смееха, имайки предвид настроенията и чувствата на българския народ.

Както научихме след победата – Пловдивският областен директор на полицията е изпратил доклад до министерството на вътрешните работи. В него той подчертава, че една от причините за нарастналата решимост на работниците да се борят за своите права е стопанската изложба на Съветския съюз и всекидневното филмиране на открито "постиженията на съветския режим". В доклада се казва: Който е наблюдавал как се тълпят хиляди зрители, (достигащи до петнадесет хиляди на една прожекция) ще разбере повишения дух на това работничество и създадените в него апетити".

Естествено, властниците не бяха в състояние да разберат, че любовта към Русия, Към съветския съюз не е нещо външно, присадено, което може да се изтръгне, да се заличи, да се избута. Не! Защото Русия и влязла в сърцето на народа и никаква глутница от конни и пеши стражари не можеше да попречи на народните маси да изразят своите чувства към Съветския съюз![6]

В съветската палата влизам, като в нещо близко, наше, родно. Между другото може би и затова, защото сам имах възможност и чест да работя в първото съветско изложение у нас през 1940 година. Никога не ще се забрави голямата любов и бурния възторг на трудещите се и прогресивни хора към Съветския съюз. Никакви поличейски мерки и закани не бяха в състояние да отклонят вниманието на трудещите се, които от всички краища на страната се стичаха да видят съветската изложба, което за мнозина беше равнозначно да видят Съветския съюз[7]...

Сега картината е съвсем друга. Сега свободно като пълноводна река се движи от рано сутрин до късна вечер поток от хора. Още от далече ни привлича монументалната и красива съветска палата, от чиято висока кула се открива прекрасен изглед на още по-прекрасния Пловдив.

Може би имат право тези посетители, които наричат съветската палата "Кремъл на панаира на Пловдив".

И когато човек се спре пред кулата на този "Кремъл" гледа ма-

6. ДА – Пловдив, ф. 2207, оп. 1, а. ед. 18, л. 4.
7. Част от текста на архивната единица е пропуснат, защото напълно съвпада с вече написаното.

шините, тези мощни скрепери, ескаватори, булдозери, земеделски машини, мощни и финни стругове и фрези, двадесет и пет тонни камиони – самосвали, на които височината на гумените колела са колкото един човешки ръст и когато човек чете цифрите за огромния ръст на съветската промишленост и народното стопанство за 1,260,000– те[8] трактора, за изораването през 1954 и 1955 година на 176 милиона декара целина (т. е. близо 4 пъти колкото обработваемата земя на България), когато чете и другите данни за огромния темп в развитието на всички отрасли на народното стопанство, нищо друго не може да каже и да напише, освен онова което хилядите посетители казват – Ето где е гранитната, непоклатима основа на могъщата съветска страна, която събира надеждите на всички народи към нещо по-добро в живота, към построяването на новото комунистическо общество, към запазването на мира в целия свят[9].

Представените спомени на Тодор Звездов, макар и пропити с комунистически патос и идеологически украсени представляват ценен извор за развитието на Пловдивския панаир през периода на Царство България. Сведенията, които се съдържат за българите участвали в дейността на съветската палата и техните всекидневни задачи, отношението на българските власти и на обикновените граждани към първото участие на Съветския съюз на Пловдивския панаир през 1940 година, както и продукцията, която е представена в съветската палата представляват ценно градиво за едни бъдещи подробни исторически изследвания за историята на Панаира до 9 септември 1944 година, когато политическата конюктура тотално се променя.

8. ДА – Пловдив, ф. 2207, оп. 1, а. ед. 18, л. 5.
9. ДА – Пловдив, ф. 2207, оп. 1, а. ед. 18, л. 6.